

ספרים

רוברט מוזיל

מאיר מינדלין

The Man without Qualities (Der Mann ohne Eigenschaften) by Robert Musil. Vol. 1 Translated by Eithne Wilkins and Ernst Kaiser.

Secker & Warburg. 25 s.

אין לך דבר מוזר יותר בעולמה של הספרות מאשר התנודות בהערכתם ופרסומם של סופרים. לעתים יפליאנו הווהר המופרז של איזה כוכב ספרותי חדש: לאחר חקירה מדוקדקת יותר יתגלה שזו רק ערפילית ותו לא. וירווח לנו כאשר ישוב וישקע בחשיכה. תמהה נתמה מה חלקם של מעשי הפרסומת המסחרית ושגיר גותיו של קהל הקוראים אשר שיו מראה של ממשות לניצנוץ זה הארעי? שבעתיים יקשה עלינו להבין את התנוחה והאדישות שהן מנת-חלקן של יצירות גאוניות מעטות המצויות בדור. קרוב לשער כי יחס זה גובע בעיקר מן העובדה שהאמן הראשון במעלה רואה את תקופתו מתוך עמקות ופרספקטיבה שציבור הקוראים מגיע להבנתן רק לאחר זמן רב, שאז נראה חזונו של הסופר פשוט ומובן מאליו, וההריפות שבתפיסתו המקורית אינה מוחשת עוד. מן האדישות היוצאת מגדר הרגיל, שבה קיבל קהל הקוראים הגרמני את יצירותיו של רוברט מוזיל (1880—1942), יכולים אנו ללמוד על מצבה ורמתה של הרוח הגרמנית, הגם שחייבים אנו להביא בחשבון את שתי מלחמות העולם ואת עלייתם של הנאצים. והנה ההתעניינות ביצירת מוזיל גברה באנגליה במשך ארבע השנים האחרונות, ואולי דבר זה הוא אשר הניע את מוזיל הגרמני לשוב ולהוציא את ספריו. אולם, תהיה מדת פרסומו אשר תהיה, אין ספק שמקומו של מוזיל הוא בין גדולי הסופרים האירופיים במאה העשרים.

דרכו של רוברט מוזיל אל הספרות לא רגילה היא. הוא נולד בקלאגנפורט, פלך קרנטן שבאוסטריה, ולמד בבית-הספר הצבאי שבו למד רילקה, אף למד לשנא את המוסד, כמוהו. לאחר סיימו את שירותו בצבא האוסטרי, למד הנדסה, נעשה מהנדס אזרחי מוסמך, ואף המציא כרומטומטר (מודד צבעים), הנושא את שמו. אולם, לאחר זמן זנח את ההנדסה והחל ללמוד פילוסופיה ולאחר שקיבל תואר דוקטור הוצעה לו משרת פרופסור על ידי שתי אוניברסיטאות גרמניות. הוא רחא את ההצעות והקדיש את חייו לספרות. בשום

פנים אין לראות מקריות נטולת משמעות במעשהו זה — האיש המחונן פנה עורף למקצועות מעשיים ואקדמיים, והתמסר ליצירה ספרותית כדי להגשים את משאת נפשו הגדולה: להגיע לתפיסה מעמיקה ביותר של האינדיבידואליות שלו ושל התקופה והחברה שבתוכן הוא חי.

ספרו הראשון, „הסתבכויותיו של התלמיד טורלס“, רומן המתאר את החיים בבית-הספר הצבאי, יצא לאור בשנת 1906; לאחר „טורלס“ באו שתי נובלות שגדפסו יחד בספר ואז חלה הפסקה ממושכת ביצירתו בגלל המלחמה, שבה שרת מוזיל כקצין בחזית, ומחלה אנושה, שלאחריה עסק בעריכת עתון צבאי. אחר המלחמה ראה אור כרך שזכיל שלושה מסיפוריו („שלוש נשים“ — 1924). זמן קצר לפני עלות היטלר לשלטון עזב מוזיל את גרמניה, ובשנת 1938, כאשר סופחה אוסטריה לגרמניה, עזב גם את אוסטריה וגלה לשווייצריה. בשנותיו האחרונות חי מוזיל בפשטות, חיי דוחק כמעט, ומצבו אף היה קשה יותר אלמלא קם חוג קטן ממעריציו („חברת מוזיל“) להסיר דאגת פרנסה מלבו.

משנות העשרים הראשונות ועד יום מותו, באפריל 1942, עסק מוזיל בחיבור יצירתו הגדולה „האדם נטול התכונות“. זהו רומן-ענק המשתרע על פני אלפיים עמוד ויותר, שבמות המחבר לא נגמר עדיין. הוא חיברו לאט לאט, כשהוא כותב, מתקן וכותב מחדש; אחדים מן הפרקים האחרונים קיימים בעשרים נוסחאות. תכונה זו רבת משמעות היא; נראה כאילו ניסה לכוון אל מוקד ראיתו ולא היה מוכן להסתפק אלא במדויק שבמדויק. עינו משוטטת על פני עולם ומלאו והוא נוצק מחדש על כל סבוכיו; אך אין זו רק שאלה של הכוונת ראיתו כלפי עצם אחד, אלא ראית עצמים וצורות חיים שונים ורבים עד מאד.

עלילת הרומן מתרחשת בשנת 1913, ולפי התכנית צריכה היתה להסתיים בפרוץ מלחמת העולם הראשונה. כוונתו העיקרית של מוזיל ברורה, והיא: לתאר את אוסטריה שלפני מלחמת העולם הראשונה תיאור כן וכולל כל כך עד שאפשר יהיה להבין אסון זה של המלחמה בכוח ההגיון. (וכאן מקום להזכיר שבזמן כתיבת הכרך האחרון קרבה ובאה מלחמת העולם השנייה). נושא כללי זה ניתן בצורה ממצה וסמלית בפרק הראשון ממש (כמו גם בשלושת הרומנים האחרונים של גימס גימס): קהל נאסף מסביב לאדם (המסמל את העולם האוסטרי הישן) שגדרס על ידי

את הנאומים הנכובים והנמלצים של הנכבדים, ואתרי כן עוברים אנו לפרוודור ועוקבים אחר הנעשה בעד תורה-המנועול יחד עם רחל, המשרתת היהודית מגליציה, שבעיניה נראה כל הטקס מרתק ונפלא עד מאד. יש לו לאולריך שכל חד והריף החודר ועובר כל העמדת פנים והונאה עצמית, ואף בוקע את הצעיף העבה של הרעיונות, האידיאלים והרציונליזציות שבו עוטף האדם בחברה את מניעיו וכונותיו. תבונתו של אולריך-מוזל היא מזהירה ואכזרית כתבונתו של המשורר והוגה-הדעות הצרפתי פול ואלרי; אך תבונתו של ואלרי, בהיותה מופנית כלפי עצמו פנימה, נראית לנו לעתים כעקרה — בעוד שתבונתו של מוזל, המופנית חוצה כלפי החברה, פוריה תמיד.

מבחינה אחת נושאו של מוזל הוא נושאו האופיני של הרומן הקלסי במאה התשע-עשרה: הופעה כנגד מציאות בחברה. אך כל האמצעים וכל התחבולות של שכלו האדיר נדרשו כדי להקיף עולם טרום-מלחמתי זה, הנושא בחובו גם את העתיד. הדמויות האחרות מצוירות בכל הדקדקנות והשינויות של פסיכולוג גדול: דיוטימה, קרובתו של אולריך וחוט שדרתו הרוחני של „המיבצע“, שכל האידיאליזם שלה שורשו נעוץ ביחסים המיניים הלקויים בינה לבין בעלה — הדיפלומט טוצי; ארנהיים, התעשין הפרוסי המיליונר, והסופר, שהוא מומחה, כביכול, בכל שטחי התרבות והמדע, ורוצה לזווג את עולם הרעיונות עם עולם העוצמה הכלכלית והפוליטית (רק אולריך לבדו חודר בעד לשריין שלו); ידידי אולריך מימי נעוריו — ואלטר האמן ואשתו הנברוטיקל-קלאריסה; אחותו של אולריך — אנתה; ושלו דמויות שניות במעלה המתוארות למופת. „מיבצע“ מקביל נושא מזור: משפטו של הרוצח המיני מוס-ברוגר, אשר משפטו מטרד את מנוחתו של אולריך כל הזמן. מוסברוגר הוא נגר עני וחסר בית (אשר, לפי הערת מוזל, ניתנו לו על ידי המדינה מוון, לבוש וקורת גג רק לאחר רצח), המייצג בצורה הנראית כמופרזת לעתים את דחיסותינו ותאוותינו היותר אפלות, וכופה אותנו להכיר את המניעים הללו שבתוכנו, בה בשעה שהחברה אינה מעיזה להכיר בהן, ולאות נקם דנה אותו למיתה ואחר כולאת אותו בבית-משוגעים. אולריך מהרהר: „אילו יכלה האנושות לחלום באופן קולקטיבי, היתה הולמת חלום מוס-ברוגר“. דומה, כי מוזל עמד כאן על שיטה פסיכולוגית מעמיקה ומקורית, הדומה בעקרונותיה לשיטתו של הפסיכיאטר הדגול ד"ר וילהלם רייך.

בדומה לסופרי-המופת המעטים בני דורו שאלהם אפשר לצרפו — ג'ימס ג'ויס, מרסל פרוסט והנרי ג'ימס, — יצר מוזל עולם בעל חיים עצמיים שהוא גם העולם בה"א הידיעה. אין הוא מחדש ומפסח לשוני, כג'ויס, אף על פי שסגנונו עשיר ומלא חן והומור. אין

מכונית משא (המסמלת את הטכנולוגיה והקצב של הכוחות החדשים בחיים המודרניים), אך אין פירוש הדבר שלפנינו ספר אשר נכתב כדי להוכיח תיאוריה או אידיאולוגיה מסוימת. מוזל הנו אמן אמיתי ואינו יכול שלא להימשך כל-כולו על ידי החיים והמציאות (כזכור אל נייר-הפתיון, לפי ביטוי), דבר השם לאל אפשרות של כתיבה לפי תאוריה או העמסה שרירותית של אידיאולוגיה, אנו נמשכים לתוך עולמה הישן של הקיסרות האוסטרית-הונגרית, עד שהוא עומד לנגד עינינו בכל ממשותו. עדות בולטת לכשרונותיו של מוזל היא החיות שבה מצויר ההוי האוסטרי, ואכן למדנו הספר לזלול בקיסרות רעועה ורופפת זו, ולבוז לה בשל הקלות שבה התמוטטה והתפרקה בזמן המלחמה ולאחריה. גיבור הספר עצמו מרגיש במציאותה כשהוא מתהלך בארמון הקיסרי אחרי שנפגש עם אחד השרים: „מתוך סקרנות בחן את פשטותה הערמומית של התפאורה, הוא חש עצמו בטוח בהחלט באמרו ללבו, שאפילו עכשיו לא הסביע עליו הדבר את רישומו; זה עולם שטרם פונה ותו לא. ואף על פי כן מהי זו התכונה החזקה והמיוחדת שתחושתה נתעוררה בו? לעזאזל, אי אפשר שלא לומר שכל זה, פשוט, מציאותי עד להפתיע“.

אנחנו רואים את המציאות הזאת בעיני תודעתו המרכזית של גיבור הספר אולריך, שהיה, כמוזל עצמו, קצין-פרשים, מהנדס, וגם מתמטיקאי. הוא הוא האדם נטול התכונות שכל התכונות משתקפות בו. ציר העלילה הוא „המיבצע המקביל“ המגוחך, שלתוכו נסתף אולריך כמוזכיר-כבוד. זהו מיבצע שמטרתו לחוג (בשנת 1918) את שנת השבעים לעלית פראנץ-יוסף לכסא המלכות האוסטרית-הונגרית, ועם זה גם לפאר את „אורח-החיים האוסטרי“. המיבצע הוא „מקביל“ מפני שהוא מכוון להתחרות בתגיגת שנת השלושים (רק שלושים, אומרים האוסטרים בלגלוג) למלכותו של וילהלם השני על גרמניה, הארץ המתחרה שהאוסטרים מזלזלים בה ומקנאים בה כאחת.

ה„מיבצע“ בא, כאמור, להראות את ההוי האוסטרי, התרבות האוסטרית — את „אוסטריה האמיתית“, כפי שתורו ואומר יוזמו, הרוון ליינסדורף המגוחך. (הרוון, המעיו, לפעמים, להשמיע דעות מתקדמות, חושב כי „רפובליקה סוציאלי-דימוקרטית ששליט חזק בראשה אינה כלל וכלל צורת שלטון בלתי אפשרית“). העובדה שהקורא מכיר ויודע את המצב שלאחר המלחמה, מעניקה נעימה של אירוניה לכל תופעה והתפתחות שב„מיבצע“. תפקידו הרשמי של אולריך מביאו במגע עם השכבות השונות של החברה, וחברה זו מתגלמת לעינינו על מבניה, האידיאלים שלה, מציאותה ואנשיה בכשרון ובשינויות בלתי רגילים. בפגישתם הראשונה של מנהיגי „המיבצע המקביל“, שומעים אנו בתחילה

כאן קשיים של לשון או מבנה שיהיו אבני־נגף בדרכו של הקורא הרגיל. רק אקלימו הרוחני והרעיוני של העולם הזה, הוא שמוחש, מובן ומוצג מתוך מקוריות מובהקת. כל פרק, כל מאורע, וכל דמות נראים בעין חדה ובוחנת עד שהם מגלים את מלוא משמעותם ויחודם בתוך המסגרת הכללית. דיינו אם גשועה את יצירתו של תומאס מאן לזו של מוזיל כדי לראות בבהירות את עשרו ויתרון התפיסה האינטלקטואלית של האחרון; מאן רואה את העולם בעיני העולם עצמו ואילו בספרו של מוזיל אנו חשים, בלי שנרגיש בשאיפה מודעת לכך, יצירת מיתוס עמוק ורב־משמעות שהוא תוצאה מהיקפו, שורשיותו וחיוניותו של עולמו הספרותי.